

6. ОСВІТЯНСЬКІ ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

УДК 330.354

*Проф. Б.Ю. Кишакевич, д-р екон. наук;
доц. С.О. Михаць, канд. екон. наук; ст. викл. С.В. Дицьо, канд. пед. наук –
Дрогобицький ДПУ ім. Івана Франка*

ВИЗНАЧЕННЯ ОСВІТИ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

Проаналізовано роль освіти як чинника відтворення суспільної форми функціонування людського фактора, системи виробничих відносин, що відповідають принципам наукової організації праці та зростанню показників її продуктивності. Показано, що стрімкий розвиток науки і техніки докорінно змінює речове середовище сучасного світу і висуває високі вимоги до робочої сили та системи її підготовки.

Ключові слова: освіта, продуктивність праці, економічне зростання, робоча сила, людський фактор, матеріальні ресурси.

Актуальність проблеми. Удосконалюючи здатність населення отримувати та використовувати інформацію, знання, вміння та навички, освіта поглиблює в людей їх розуміння самих себе та навколишнього світу, збагачує їх розум поширюючи їх досвід і удосконалюючи їх вибір, який вони роблять як споживачі, виробники та громадяни. Освіта зміцнює їх здатність втілювати свої бажання, а членів їхніх сімей – підвищувати продуктивність своєї праці та потенціал для досягнення більш високого рівня життя. Поліпшуючи впевненість людей та їхню здатність творити та робити зміни, вона помножує їхні можливості для досягнення особистих та соціальних завдань.

Освіта впливає на продуктивність праці та розвиток кількома шляхами. Більш освічена людина швидше сприймає нову інформацію та ефективніше застосовує невідомі раніше засоби виробництва та нові процеси. Коли впроваджується новий продукт або процес, необхідно багато знати про те, як працює і як його застосувати у специфічних обставинах та середовищі. У нестабільному динамічному середовищі технологічних змін освіченіші робітники мають більше переваг. Отже, освітня підготовка є вирішальним фактором якості праці. Від неї залежить те, які види робіт здатна виконувати людина, і те, наскільки вдало вона буде це робити.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Дослідження впливу соціально-економічних чинників на сутність освіти та ролі економічної функції освіти здійснено у досить багатьох наукових працях. Серед них насамперед варто відзначити праці К. Маркса [2], А. Маршала [3], Е. Долана, Д. Лінсея [4], Р. Дорнбуша, С. Фішера [5], Б. Гаврилишина [6].

Із розвитком економічної системи починає визнаватися економічна функція освіти. А. Сміт вважав, що витрати на освіту робітника не тільки сприяють зростанню продуктивності праці, але й відшкодовуються прибутком. Людину, яка оволоділа будь-якою професією, він порівнював з дорогою машиною, якій робота відшкодує витрати на навчання. Д. Рікардо вважав витрати на освіту

складовими витрат на відтворення робочої сили і тому зарплата робітників має залежати від рівня витрат на освіту і навчання. Широке розповсюдження ідей Т. Мальтуса заохочувало доброзичливе ставлення до просвітництва населення як засобу виховання ощадливості і розсудливості. Незважаючи на це, існувала думка, що держава повинна підтримувати приватні школи за допомогою бюджетних дотацій, але до кінця 60-х рр. XIX ст. мало хто вважав ідею загальнодоступної державної освіти доцільною [1, с. 125-126]. Проте на сьогодні не достатньо вивченими залишаються проблеми аналізу економічного значення освіти як специфічної галузі з відтворення особистого фактора суспільного виробництва з відповідними, тільки їй властивими ознаками поєднання факторів виробництва.

Мета роботи – проаналізувати роль освіти як чинника відтворення суспільної форми функціонування людського фактора, системи виробничих відносин, що відповідають принципам наукової організації праці та зростанню показників її продуктивності.

Виклад основного матеріалу. Освіта є складовою частиною народного господарства, а, звідси, вона відчуває на собі вплив соціально-економічних процесів, які відбуваються за її межами. Виступаючи опосередкованою ланкою між наукою та виробництвом, освіта справляє значний вплив на розвиток економіки та всі сфери життя суспільства. Більш високий рівень знань, отриманий у навчальних закладах майбутніми спеціалістами, стає вирішальним фактором підвищення професіоналізму, необхідного для зростання продуктивності праці. Без істотного підвищення якості викладання жодні заходи з регулювання на макроекономічному рівні або досягнення науково-технічного прогресу не зможуть забезпечити зростання економіки і підвищення добробуту населення. Становлення освіти пов'язане з виділенням із практичної діяльності людей стихійно сформованих форм виховання нових поколінь під впливом розподілу розумової і фізичної праці та з виникненням на їх основі раціонально організованого навчання, навчальних закладів і педагогічної діяльності. Як наслідок, з'явилися можливості для цілеспрямованого суспільного впливу на формування людської особистості, а також для нагромадження соціально цінного досвіду і знань. Це сприяло пришвидшенню темпів історичного прогресу, переходу від спорадичних наукових відкриттів і технічних досягнень до послідовного розвитку науки і техніки. Своєю чергою, проникнення наукових знань у сферу освіти різко посилює її роль як творчого фактора соціального життя.

Дж. Міль був першим, хто виділив освіту як приклад, коли ринковий механізм є неефективним. Тільки тривалий досвід, казав Дж. Міль, може дозволити оцінити якість освіти, і тому покупець цього товару, зазвичай, не в змозі судити про його якість. Хоча, як не дивно, Дж. Міль не схвалював загальнодоступну державну освіту, мотивуючи це тим, що "уряд, який зможе ліпити думки і відчуття людей, починаючи з юного віку і надалі, зможе робити з ними все, що забажає" [1, с. 194]. К. Маркс зазначав, що для того, щоб перетворити загальнолюдську природу на розвинену і специфічну робочу силу, необхідно, щоб вона одержала відповідну освіту або виховання, що, своєю чергою, коштує тієї чи іншої суми товарних еквівалентів. Ці витрати на освіту різняться залежно від

кваліфікації робочої сили [2, с.182]. Можливість відтворювати вартість робочої сили плюс додаткову вартість у товарному виробництві зумовлена специфічною ознакою такого товару, як робоча сила. Вартість товару робочої сили визначається суспільно необхідним часом для відтворення робочої сили. Тобто це – кошти, необхідні для утримання сім'ї і соціально-культурного розвитку, а також кошти на загальну і професійну освіту. А. Маршалл вважав, що підвищення освіти працівника зумовлює не тільки зростання його власної продуктивності праці, але й працівників, які його оточують.

Отже, робоча сила потребує відповідного рівня освіти. Робоча сила у цьому значенні виконує конкретну працю, для чого їй необхідно мати відповідні навички, той чи інший рівень майстерності. Розвиток освіти під визначальним впливом змін в системі розподілу праці, соціально-класової структури і духовної культури суспільства призвів до того, що освіта перетворилась в основну форму підготовки нових поколінь до праці і суспільного життя. Переважачим компонентом змісту освіти є наукові знання, посилюється тенденція до її професіоналізації і спеціалізації.

Вплив соціально-економічних обставин на сутність освіти, як доводять представники трудової теорії вартості, дає змогу усвідомити, що власники капіталу, керуючись прагненням якнайшвидше отримати прибуток, можуть зводити рівень освіти до певного невисокого ступеня, зумовленого лише потребами конкретного виробництва та мінімально зменшувати витрати на набуття кваліфікації. Отже, у разі чіткого уявлення про необхідність загальної та спеціальної підготовки робочої сили існує наукове підґрунтя для відстоювання концепції безкоштовної загальної освіти, створення централізованих державних фондів для забезпечення фінансування витрат на освіту і виховання гармонійно розвинутої особистості.

Економічну сутність освіти у нових соціально-економічних умовах відзначають і представники неокласичної школи економічної теорії, зокрема автори теорії "людського капіталу" Г. Беккер, М. Блауг, Е. Кон і Т. Шульц [3, 151-167]. Наголошуючи на переважному значенні особистого фактора виробництва у нових науково-технічних, економічних та соціальних умовах, економічну сутність освіти вони вбачають у визначенні терміна "людський капітал", який формується за рахунок інвестицій у людину. Серед цих вкладень можна назвати освіту, підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію та пошуки інформації за цінами та доходами. У дослідженнях Е. Долана і Д. Ліндсея наведено визначення "людського капіталу" як носія певних розумових здібностей, одержаних завдяки формальному навчання, освіті або практичному досвідові [4, 180]. С. Фішер та Р. Дорнбуш під капіталом розуміють все те, що здатне приносити людині доходи. До поняття "людський капітал" вони відносять не тільки знання і вміння, не тільки здатність до праці, але й фізичні, психологічні, культурні властивості і здібності людини, тобто "людським капіталом" у цій структурі є втілений в людину речовий (фізичний) та неречовий (знання) капітал [5, с. 312]. У цьому контексті варто зазначити, що поняття "людського капіталу" є недосконалим, оскільки витрати на розвиток освіти, набуття кваліфікації формують лише здатність до праці, робочу силу відповідної якості, а не сам

капітал. У цьому випадку витрати на освіту і набуття кваліфікації ототожнюються з капіталом.

Зв'язок освіти з економікою країни відбувається завдяки взаємному задоволенню потреб у матеріальних, фінансових та виробничих ресурсах. Від якості підготовки та рівня освіченості робочої сили залежить кінцевий результат всього суспільного виробництва. Своєю чергою, розвиток матеріального виробництва зумовлює завдання освіти та економічні можливості її розвитку. Національний дохід, який створюється у матеріальній сфері виробництва, а, точніше, фонд нагромадження, є фінансовим джерелом функціонування системи освіти.

Стрімкий розвиток науки і техніки сьогодні докорінно змінює речове середовище сучасного світу і висуває високі вимоги до робочої сили та системи її підготовки. Для сьогоднішнього етапу розвитку промислово розвинених країн характерним є постійний підйом рівня освіти населення і зростаючі темпи розвитку науки та техніки. Під впливом останніх посилюється вплив освіти на темпи економічного зростання, ефективність індивідуального, колективного і суспільного виробництва.

Значення інтенсивних факторів виробництва, до яких належать наука й освіта, визначається їх специфічним економічним характером, що встановлює ступінь залежності суспільного виробництва від ефективності витрат праці у цій сфері. Нагромадження витрат суспільства на освіту та підвищення кваліфікації і перепідготовку кадрів становлять фонд освіти; його формування є невід'ємною та необхідною частиною розширеного відтворення.

У соціально орієнтованій економіці між економічною і соціальною сферами антагоністичних суперечностей бути не може, однак система освіти не завжди своєчасно реагує на потребу народного господарства через свою відносну відокремленість та економічну залежність від матеріального виробництва. Специфічні особливості функціонування освіти в єдиному народногосподарському комплексі країни пояснюються її необхідністю і визначальними кадровими можливостями (потенціалом), а також високою ефективністю.

Інвестиції в освіту дають найвищу економічну віддачу, до того ж вони ще й мають велику соціальну значимість для розвитку людства. Оскільки в освіті зацікавлені всі суб'єкти суспільства, то можливість задоволення його потреб залежить від централізації коштів на її розвиток у державному бюджеті з їх подальшим розподілом, зазвичай, за принципом пріоритетного забезпечення галузі у досягненнях науково-технічного прогресу, з одночасною захищеністю умов для нормального відтворення людини та її загальноприйнятої поведінки.

Оскільки трансформація наукових знань у технології стає одним з вирішальних факторів НТП, то за допомогою освіти, яка виступає з'єднувальною ланкою між наукою і виробництвом, люди оволодівають найновішими науковими знаннями, вміннями і навичками їх практичного застосування. Таким чином освіта впливає на глибину проникнення досягнень науки у народне господарство і забезпечує максимально ефективне використання досягнень НТП.

Так, освіта може здійснити свій вплив на зростання продуктивності, але тільки у зв'язку з іншими факторами економічного зростання. Підвищення рівня освіти не приводить автоматично до зростання продуктивності праці, воно створює лише потенційні можливості для такого зростання.

Вплив освіти на економіку і духовну культуру здійснюється у ході всебічного розвитку людини як головної продуктивної сили суспільства, формування ефективної зайнятості населення і зростання продуктивності суспільної праці. Цей вплив тим вагоміший, чим вищий рівень теоретичної і професійної підготовки кадрів, чим більш масовою і якіснішою є освіта, чим ближчий її зміст до передових рубежів науки і техніки.

Порівняльний аналіз освіти як економічного явища у різні історичні часи та різними школами економічної теорії дає змогу дослідити розвиток процесу визнання освіти як фактора економічного та соціального розвитку суспільства. Дослідження ролі та значення освіти у відтворенні головної продуктивної сили та її корисних якостей свідчить про визначальну роль освіти у відтворенні якісних показників особистого фактора суспільного виробництва та фактора інтенсифікації економічного розвитку загалом.

У політекономічному аспекті під час визначення освіти потрібно виокремлювати речовий зміст категорії та суспільну форму. До речового змісту потрібно віднести матеріально-речові засоби – будівлі, обладнання для учбових аудиторій, навчально-методичний інвентар, інформацію. Суспільна форма – відносини економічної власності між людьми з приводу привласнення цих об'єктів, а також навчання, виховання та підготовки робочої сили відповідних кваліфікаційних рівнів для різних галузей народного господарства у всіх сферах суспільного відтворення.

Отже, освіта, на наш погляд, це відносини між людьми у всіх сферах суспільного відтворення, які виникають з приводу привласнення матеріально-речових засобів; навчання, виховання, підготовки робочої сили відповідних кваліфікаційних рівнів для різних галузей, що здійснюється спеціальними організаціями, закладами та установами державної, колективної та приватної форм власності. Сам процес навчання означає здобуття систематизованих знань, умінь і навичок. Освіта забезпечує виховання розумове, моральне, соціальне, статеве, сімейне, патріотичне, екологічне, економічне, правове, трудове, естетичне та фізичне. Зважаючи на всебічне значення розвитку освіти, пріоритетними мають бути увага з боку держави, централізоване управління освітою, оскільки в освітянській системі у концентрованому вигляді зосереджуються і віддзеркалюються всі суспільні суперечності. Відсутність можливості вирішити їх безпосередньо в освіті призводить до багаторазового відтворення невирішених проблем у майбутньому.

Загально визнаним є той факт, що в нашу епоху провідна роль у соціально-економічному розвитку належить інтенсивним факторам. Підвищення рівня загальної та професійної підготовки робочої сили є одним з основних факторів. Вдосконалення освіти є одним з основних напрямів державної політики всіх високо розвинених країн.

Світовий досвід засвідчує, що наука без освіти небагато дасть виробництву. Тому зрозумілим стає той факт, що, незважаючи на скорочення урядами багатьох соціальних програм, динаміка витрат на освіту залишається незмінною. Освіта у всіх індустріально розвинених країнах захищається від стихійного ринку, чим доводиться, що вона є не лише засобом досягнення мети, а й са-

мою метою, що саме в цьому полягає її відтворювальна гуманна сила. Збільшення інвестицій в освіту сьогодні тим більше необхідне, оскільки глобалізація економіки, революція інформаційних технологій, пришвидшення соціального прогресу породжує масу проблем, причому не тільки соціальних і економічних, а й етичних і політичних. Наш світ стає все більш нестійким та мінливим, тому тільки безперервна освіта може наділити кожную людину здатністю пристосуватися до майбутніх змін.

Забезпечення наукової організації праці в освіті, необхідність якої виявляється у чіткому плануванні, контрольованій інтенсифікації фізичного розумового навантаження, можливе лише за умови централізованого управління та фінансування освіти. Специфічне значення особистого фактора в системі освіти та її визначальна роль у суспільному виробництві потребують значно більшої уваги до теорії і практики організації та оплати праці педагогів, тому що ці фактори становлять реальну основу реалізації потенційних можливостей освіти та зростання її економічної та соціальної ефективності.

Соціальний аспект категорії "освіта" полягає у взаємодії з соціальною структурою суспільства. Освіта здатна забезпечити як гармонізацію інтересів у суспільстві, так і відтворити нерівність. Це залежить від положення та взаємодії носіїв цих інтересів, класів та угруповань, які визначають подальший розвиток суспільства, реакційних чи демократичних сил, що очолюють його управлінський апарат. У багатьох країнах світу рівень освіти є важливим чинником нерівності.

Висновки. Етапами реалізації загальної мети освіти, розвитку особистості зокрема та еволюції суспільства загалом є перетворення науково-технічного прогресу за допомогою освіти на економічний і в найближчому майбутньому – соціальний поступальний рух. Якісні ознаки цього процесу мають своє відображення у пошуках механізмів розрахунку кількісних показників економічної та соціальної ефективності.

Порівняльний аналіз показників ефективності дає змогу практично підтвердити економічне значення освіти як специфічної галузі з відтворення особистого фактора суспільного виробництва з відповідними, тільки їй властивими ознаками поєднання факторів виробництва (суб'єктів освіти), якості та умов їх організації, науково обгрунтованого змісту освіти та соціально-економічного її значення, тобто впливу її можливостей, усіх функцій на суспільний прогрес.

Порівняльна ж характеристика методичних розробок зі здійснення розрахунків економічної та соціальної ефективності освіти дає змогу встановити, що тісний зв'язок між економічним та соціальним значенням освіти, обумовленість його наслідків і багатоваріантність методів обчислення знижує вагомість розрахунків кількісних показників взагалі.

Значущим аспектом підвищення ефективності освіти та потенційно невичерпним ресурсом, межі якого постійно розширюються у часі, є не економія витрат, а якісні зрушення у виробництві та споживанні, способі життя загалом, у розвитку самої людини (тобто у зростанні чисельника формули ефективності). Роль освіти у цьому контексті прирівнюється до чинника відтворення суспільної форми функціонування людського фактора, системи виробничих відносин, що відповідають принципам наукової організації праці та зростанню показників її продуктивності.

Посилення економічної ролі людини, а з нею й освіти як фактора відтворення бажаних якостей цієї людини у суспільному виробництві, сьогодні змінює співвідношення між матеріальною та духовною сферами на користь останньої. Це зумовлює необхідність вдосконалення змісту освіти та напрямів забезпечення економізації, гуманізації та демократизації. Реалізація цих глобальних напрямів в освіті України ускладнюється проблемами, що пов'язані з розвитком економічної системи, і тому відсутній належний контроль та відчутний захист соціальної сфери, зокрема освіти.

Література

1. Блаут М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блаут. – М. : Изд-во "Дело" ЛТД, 1994. – С. 197.
2. Маркс К. Твори / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 23. – С. 182-183.
3. Marshall A. Principles of Economics / A. Marshall. – London : Macmillan, 1946. – 423 p.
4. Долан Э. Макроэкономика // Э. Долан, Д. Линсей. – СПб. : АО "Санкт-Петербург", 1994. – С. 180.
5. Дорнбуш Р. Макроэкономика / Р. Дорнбуш, С. Фишер. – К. : Вид-во "Основи", 1996. – С. 476.
6. Гаврилишин Богдан. До ефективних суспільств: Дорогокази в майбутнє: доп. Римському Клубові / Б. Гаврилишин; упоряд. В. Рубцов. – Вид. 3-тє, [перероб. та доп.]. – К. : Унів. вид-во "Пульсари", 2009. – 250 с.

Кишакевич Б.Ю., Михац С.О., Дыцьо С.В. Определение образования как экономическая категория

Проанализирована роль образования как фактора воссоздания общественной формы функционирования человеческого фактора, системы производственных отношений, которые отвечают принципам научной организации труда и увеличению показателей ее производительности.

Ключевые слова: образование, производительность труда, экономический рост, рабочая сила, человеческий фактор, материальные ресурсы.

Kyshakevych B.Y., Mykhats S.O., Dytsy S.V. Concerning the definition of education as an economy category

The role of education as a factor in the reproduction of social forms of functioning of the human factor was analyzed in the article, as well as its role in the industrial relations system, consistent with the principles of scientific organization of labor and the growth rate of productivity.

Keywords: education, labor productivity, economic growth, labor, human factors, material resources.

УДК 37.01 Доц. О.В. Врублевська, канд. екон. наук – НЛТУ України, м. Львів

ПРОЕКТУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ НА ЗАСАДАХ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ

Оновлення змісту і методів навчання у вищій школі на засадах компетентісного підходу з одночасною реалізацією концепції екологізації потребує узгодженого тлумачення основних термінів, які характеризують результати навчання, – компетенції, компетентності, екологічна компетентність. В статті досліджено зміст категорій компетентісного підходу, показано зв'язок між ними, запропоновано модель його реалізації, яка дає змогу проектувати результати навчання, включаючи екологічний компонент, згідно з освітньо-кваліфікаційними характеристиками.

Ключові слова: компетентісний підхід, екологічна компетентність, екологічні компетенції.

Постановка проблеми. Екологізація вищої освіти на засадах компетентісного підходу потребує одночасного впровадження подвійної інновації. При цьому, якщо цілі й шляхи екологізації є достатньо зрозумілими, то поєднання їх з компетентісним підходом спричиняє труднощі внаслідок пов'язаних із ним невизначеностей. Це ускладнює і гальмує оновлення навчальних програм, програм підготовки фахівців, методів навчання і засобів діагностики його результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті [1] ми дослідили проблему розбіжностей у тлумаченні термінів "компетентність" і "компетенція", яка є перешкодою до подальшого розвитку компетентісного підходу і практичного його застосування. Теоретичні засади екологізації вищої освіти ґрунтовно дослідила І.П. Магазинщикова [2], яка подає також дефініцію екологічної компетентності фахівця.

Мета дослідження – запропонувати практичну модель для оновлення програм підготовки фахівців і навчальних програм дисциплін на засадах компетентісного підходу, яка втілювала б найбільш поширені уявлення про нього і мінімізувала б суперечності, при цьому забезпечуючи головні очікування від його запровадження. Таку модель будемо розглядати одночасно і як інструмент екологізації навчального процесу.

Виклад основного матеріалу. Значення терміна "компетентність" як обізнаність у певному колі питань, спроможність самостійно діяти у визначеному контексті практично не викликає суперечностей. Так само, як не викликає суперечностей значення терміна "компетенція" як сфера повноважень працівника. Дискусії точаться навколо того, як позначити результати навчання: компетенції чи компетентності? В останні два роки в методичних дискусіях в Україні спостерігають відмову від першого терміна на користь другому [1], хоча процес їхнього переосмислення триває. Отже, чи можливе (потрібне) застосування терміна "компетенція" у значенні, відмінному від "сфера повноважень"? Проаналізувавши співвідношення між досліджуваними категоріями, вважаємо, що є місце для логічного, послідовного, несуперечливого застосування обох (рис. 1).

Компетентність – це відносна характеристика особи, вона завжди визнається відносно контексту конкретної діяльності і не існує поза ним, проявляючись "у певній сфері". Компетентність фахівця означає його спроможність виконувати професійну діяльність і повною мірою вирішувати поставлені завдання. Це обізнаність, досвідченість, яка має "зриси", виміри: мовна компетентність – компетентність у сфері користування мовою; предметна компетентність викладача – обізнаність у предметі, який викладається. Пропонуємо визначення екологічної компетентності як компетентності фахівця у питаннях гармонізації системи "природа – суспільство". Аналогічним чином можна визначити соціокультурну, комунікативну, міжособистісну, інші компетентності, перелік яких дасть профіль компетентностей фахівця.

Результати навчання – це досягнення у когнітивній, афективній і психомоторній сферах, які традиційно формулювалися як знання, розумові й практичні уміння, цінності (відношення). Кінцева мета, за досягнення якої відповідає вищий навчальний заклад, – забезпечення відповідності результатів навчання потребам успішного виконання завдань діяльності. Автори компетентісно-